

ORTA VE DOĞU KARADENİZ AĞIZLARINDA GÖRÜLEN DEYİMLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*Süleyman Kaan ALÇIN**

ÖZET

Deyimler, ifadeye katmış olduğu canlılık, akıcılık ve zenginlik bakımından dilin söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı görülen deyimler ele alınmıştır. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü'nden alınan bu deyimler; köken, yapı, anlam ve söz dizimi bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deyim, ağız, Orta ve Doğu Karadeniz, Türkçe.

AN EVALUATION ABOUT THE IDIOMS OF THE CENTRAL AND EASTERN BLACK SEA REGION DIALECTS

ABSTRACT

Idioms play an important role in the vocabulary of a language in terms of the briskness, fluency and the richness that they add to the expressions. In this study, the non-literary idioms of Ordu, Giresun, Rize and Trabzon dialects of the Central and Eastern Black-Sea Region Dialects are dealt with. The idioms which are taken from the texts of the dialect-studies on the afore-mentioned regional dialects and from Derleme Sözlüğü are evaluated with respect to origion, structure, meaning and syntax.

Key words: Idiom, Dialect, Central and Eastern Black-Sea Region, Turkish.

Giriş

Türkçenin her döneminde ve her lehçesinde kullanılmış olan deyimler, bir dilin sözcükleri ve bu sözcüklerle oluşturulan atasözleri, ikilemeler, kalıp ifadeler ve diğer anlatım biçimleri gibi o dilin söz varlığını oluşturan unsurların başında gelmektedir. Batı dillerinden Fransızcada locution; İngilizcede locution, idiom, formula, expression; Almancada ausdruch, redensart; Rusçada frazeologizm, obraznoye, vırajeniye diye adlandırılan ve Osmanlıcada uzun süre darbimesel daha sonraki dönemlerde ise ta'bir ve ıstılah

* Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

Turkish Studies

*In national P ocal Fo Lang ag , L a
an H o y of o c
Vol m 3/3 ng 00*

kavramlarıyla¹ karşılanan deyim, “belli bir anlama gelmek üzere iki veya ikiden artık kelimedenden meydana gelmiş söz öbeği”² anlamına gelmektedir. Bir deyimleşme olgusunda esas olan, kalıplaşmaya uğrayan kelimelerin, kendi anlamlarından sıyrılarak yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmeleridir. Deyimleşme olgusunun işleyişinde aktarmalardan, benzetmelerden ve somutlaştırmalardan faydalanılmaktadır.³

Deyimler anlatıma akıcılık ve canlılık kazandıran dil birlikleridir. Bu dil birlikleri anlatımı güzelleştirdiği ve canlı kıldığı gibi ait olduğu dili konuşan toplumun zekâsını, espri yeteneğini, nüktedanlığını ve düşünce dünyasını da ortaya koymaktadır. Çünkü sayfalarla anlatılamayan duygu, düşünce, istek ve hayaller; ancak “dil, tabiat ve insan arasındaki yoğrulmanın bir ürünü”⁴ olan deyimlerle anlatılabilmektedir.

Türk dili, deyim zenginliği bakımından diğer dillere nazaran çok ileridedir. Sadece yazı dilindeki deyimler göz önüne alındığında bile bu durum açıkça görülmektedir. Ancak Türkçenin deyim zenginliği bununla da kalmaz; çünkü yazı dilinde olmadığı halde çeşitli Anadolu ağızlarında yer alan daha birçok deyim vardır. Aksan da Türkçenin deyim varlığının yazı dilinde altı bine, bölge ağızlarında ise beş bin beş yüze yaklaştığını vurgulamaktadır.⁵

Bu çalışmada, yazı dilinde yer almayan veya yazı dilinde yer aldığı halde değişik anlamlarla kullanılan Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarına (Ordu, Trabzon, Rize ve Giresun) ait deyimler ele alınarak Türkçenin deyim zenginliği bir kez daha ortaya konulmaya çalışılacaktır. “selavatının arasına sinek sürmemek, gars gars bakmak, cisirden çıkmak, cellât etmek, ocak datmak, kaburgalarına girmek” gibi deyimler yazı dilinde olmayıp Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen deyimlerden sadece bazılarıdır. Çalışmaya konu edilen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarındaki metinlerden ve Derleme Sözlüğü’nden yola çıkılarak tespit edilen deyimler köken, yapı, söz dizimi ve anlam özellikleri bakımından tasnif edilerek değerlendirilecektir.

¹ Ahmet Turan Sinan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yay. Malatya, 2001 s. 5.

² Türk Dil Kurumu, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK. Yay. Ankara, 1949 s. 57.

³ Mustafa Özkan, Deyimleşmiş İnkilemeler, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, (20–26 Eylül- 2004), TDK Yay. Ankara, 2004 C. II. s. 2289.

⁴ Samiha Ayverdi, *Türkçenin Nakışları*, (Yayına Hazırlayan: Kazım Yetiş), Kubbealtı Yay. İstanbul, 1993 s. XI.

⁵ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yay. Ankara, 1996 s. 32.

Turkish Studies

Institutional Proceedings of the
Annual Symposium of Turkish Studies
Volume 3/3 Spring 2000

1. Köken Bakımından Deyimler

1.1. Türkçe Sözcüklerden Oluşanlar

Deyimlerin büyük çoğunluğu Türkçe sözcüklerden oluşmaktadır. Bu kısımda bütün sözcükleri Türkçe olan deyimler yer almaktadır: **başı bozul-** (OYA, 176), **ocak dāt-** (OYA, 176), **boş gapuyi bekle-** (KİAT, Or., 60), **duz gibi eri-** (KİAT, Or., 68), **yüreği darışlan-** (KİAT, Tr., 197), **dil vēr-** (KİAT, Gr., 127), **dişi dışarda kal-** (RİA, 218), **ayd'an ç'f k-** (RİA, 306), **gözden domurcuḥ domurcuḥ aḥ-** (AYB, 70), **ağız ver-** (Or. DS/I: 100), **balık oyna-** (Or. DS/II: 508), **baş ayak git-** (Or. DS/II: 554), **göz al-** (Rz.. DS/VI: 2175).

1.2. Türkçe ve Yabancı Sözcüklerden Oluşanlar

Bu kısımdaki deyimler hem Türkçe hem de diğer dillerden dilimize geçmiş olan yabancı sözcüklerden oluşmaktadır: **afur küfür (Ar.) et- (afarayıp küfüre-)** (Or., Tr. DS/I: 71), **kef (Ar.) geç-** (Tr. DS/VIII: 2719), **canına (Far.) yatsın** (Tr. DS/III: 857), **peygamber (Far.) öküzü** (Tr. DS/IX: 3437), **şerbetli (Ar.) dil** (Rz. DS/X: 3762), **eli berath (Ar.)** (Tr. DS/V: 1715), **ālemlik (Ar.) yap-** (OYA, 238), **cellat (Ar.) et-** (KİAT, Tr., 218; KİAT, Or., 6; OYA, 250).

1.3. Yabancı Sözcüklerden Oluşanlar

Bu kısımda da her iki unsuru yabancı sözcüklerden oluşmakta olan deyimler yer almaktadır: **Allah (Ar.) adamı (Ar.)** (Gr. DS/I: 223), **veled (Ar.) i zurna (Far.)** (Rz. DS/XII: 4803).

2. Söz Dizimi ve Şekil Bilgisi Bakımından Deyimler

2.1. Bir/Birkaç İsimle Bir Fiilden Oluşanlar

afarozman kesil- (Or. DS/I: 71), **al kes-** (OYA, 199), **āz uydur-** (OYA, 335), **balık oyna-** (Or. DS/II: 508), **başına ekmek çağır-** (Tr. DS/II: 559), **cisirden çık-** (OYA, 338), **fiḥdan fia ḡo-** (AYB, 89), **dibeğe koyup keşkek gibi döv-** (KİAT, Or., 11),

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volum 3/3 Spring 2000*

kaburgalarına gir- (Tr. DS/VIII: 2584), ocağ dāt- (OYA, 176), olta vur- (Rz.. DS/XII: 4612), sancı süpür- (OYA, 199), selavatının arasına sinek sürme- (AYB, 93).

2.2. Bir/Birkaç İsimle Bir Yardımcı Fiilden Oluşanlar

anakados et- (Tr. DS/I: 249), herkesin ağzınun kaşuğ olma- (RİA, 212), āşamlī ol- (OYA, 334), dā başı et- (AYB, 107), ıslanmış yuħa ĩbi ol- (AYB, 88), demonu yerinde ol- (Rz.. DS/IV: 1419), ev ocak ol- (OYA, 176), deli depelek ol- (KİAT, Gr., 89), post et- (Tr., Or. DS/IX: 3472), elenek ol- (Tr. DS/V: 1711).

2.3. Bir Fiil Grubu Şeklinde Oluşanlar

2.3.1. İsim Fiil Grubu Şeklinde Kalıplaşanlar

yerden yığma (Tr., Or., Rz. DS/XI: 4250)

2.3.2. Sıfat Fiil Grubu Şeklinde Kalıplaşanlar

baba çıkasica (babala ala) (Or. DS/II: 449), baba tutmaz (Or. DS/II: 451), göz bayıcı (Or., Tr. DS/VI: 2175), kara gülmez (Tr. DS/VIII: 2644) taşak koparan (Tr. DS/X: 3839), taş döven (Gr. DS/X: 3839), yüze gelen (Tr. DS/XI: 4336).

2.4. İsim Tamlaması Biçiminde Kalıplaşanlar

Allah adamı (Gr. DS/I: 223), boğaz ağrığı (Or. DS/II: 726), peygamber öküzü (Tr. DS/IX: 3437), tava kapağı (Tr. DS/X: 3845).

2.5. Sıfat Tamlaması Biçiminde Kalıplaşanlar

ağır akıllı (Or. DS/I: 90), açık ağızlı (Tr. DS/I: 58), açık kapı (Rz. DS/I: 59), dışarı ayaklı (Or., Tr. DS/IV: 1473), lom sözlü (Or. DS/IX: 3086), poş kanat (Gr. DS/XII: 4652), susak ağızlı (Tr. DS/X: 3700), şerbetli dil (Rz. DS/X: 3762), halak ağızlı (Or. DS/VII: 2256).

2.6. Kısaltma Grubu Biçiminde Kalıplaşanlar

2.6.1. İsnat Grubu Biçiminde Kalıplaşanlar

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

ağız boş (Or. DS/I: 117), **ağız püsür** (Or. DS/I: 117), **ağız yumuk** (Or. DS/I: 120), **başı dışarı** (Or. DS/II: 559), **eli berathı** (Tr. DS/V: 1715), **eli kırık** (Rz. DS/V: 1716), **özü bozuk** (Or. DS/IX: 3373), **özü kara** (Or. DS/IX: 3373), **süksünü düşük** (Or. DS/X: 3707), **ağız haltak** (Gr. DS/I: 116), **bödeleği düşük** (Or. DS/II: 759), **yüreği sel'ânîk** (RİA, 197).

2.6.2. Yönelme Grubu Biçiminde Kalıplaşanlar

yüze gelen (Tr. DS/XI: 4336).

2.6.3. Uzaklaşma Grubu Biçiminde Kalıplaşanlar

yerden yığma (Or., Tr., Rz. DS/XI: 4250), **baştan kara** (Gr. DS/II: 566).

2.7. Bir Edat Grubu İle Kalıplaşarak Oluşanlar

dibeğe koyup keşkek gibi döv- (KİAT, Or., 11), **duz gibi eri-** (KİAT, Or., 68), **balıh gibi yat-** (AYB, 66), **ıslanmış yuħa~ibi ol-** (AYB, 88), **göbeğine kadar toħ ol-** (AYB, 88).

2.8. İkileme Biçiminde Kalıplaşanlar

2.8.1. Aynı Kelimelerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

ğas ğas ol- (OYA, 236), **ğars ğars bak-** (OYA, 236), **alıp alıp ver-** (OYA, 333), **akını akını git-** (Or. DS/I: 152), **cırım cırım et-** (Gr., Or., Tr. DS/XII: 4471), **türül türül tüt-** (Or. DS/XII: 4778), **tav tav sav sav ol-** (Tr. DS/X: 3849), **yıbil yıbil yan-** (Or. DS/XI: 4261), **yıldır yıldır yan-** (Or. DS/XI: 4267).

2.8.2. Eş veya Yakın Anlamli Kelimelerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

deli dembesek konuş- (Or. DS/IV: 1411), **deli depelek ol-** (KİAT, Gr., 89).

2.8.3. Zıt Anlamli Kelimenin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

Turkish Studies

International Periodical For the Language, Literature and History of Turkish or Turkic
Volum 3/3 Spring 00

\$ % & ' ()&*(* +, - %
. (/ % & 0

ileri geri yap- (OYA, 178), içi d alma- (OYA, 238).

2.8.4. Ses Benzerline Dayal Sözcüklerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

afur küfür et- (afaray p küfüre-) (Or., Tr. DS/I: 71), ay n oyun et- (Gr. DS/I: 419), eren peren ol- (Or. DS/V: 1766), jimi dimi bil- (Tr. DS/VII: 2536), irem k r m et- (Tr. DS/VII: 2548), takas tukas geçin- (Gr. DS/X: 3806).

2.8.5. Yansımalarla Sözcüklerin Tekrarlanmasıyla Kurulanlar

b lh b lh et- (Or. DS/II: 665), c r m c r m et- (Or., Gr., Tr. DS/XII: 4471), m r m r et- (Or. DS/IX: 3188), m rt m rt et- (Or. DS/IX: 3189), fak fak gül- (Or. DS/V: 1831), or or uyu- (R A, 198), ç r m ç r m ç rt- (AYB, 88).

3. Anlam Bakımından Deyimler

3.1. Ad Aktarması

a z ver- (Tr. DS/I: 100), ba et- (Tr., Gr. DS/II: 557), öz al- (AYB, 70; Tr. DS/VI: 2183; Rz. DS/VI: 2175), nefes de- (Or. DS/IX: 3244), usu git- (Tr. DS/XI: 4044), yüzbar ol-/et- (Tr. DS/XI: 4333), yüz et- (Tr. DS/XI: 4336), yüz al- (Rz. DS/XI: 4337) el atmak/ el tut- (Or., Rz. DS/V: 1728).

3.2. Deyim Aktarması

tuz ekmek doyma- (Tr. DS/X: 4003), k z lc k süz- (Tr. DS/VIII: 2864), kaburgalar na gir- (Tr. DS/VIII: 2584), ba na ekmek ça r- (Tr. DS/II: 559), gömlekten ç k- (Tr. DS/VI: 2149), cisirden ç k- (OYA, 338), e ek kan yla a lan- (Tr. DS/V: 1789), di i d arda kal- (R A, 218), tava kapa (Tr. DS/X: 3845), peygamber öküzü (Tr. DS/IX: 3437), aç k a zı (Tr. DS/I: 58), ba dar (Or. DS/II: 559).

3.3. Kinaye

eli k r k (Rz. DS/V: 1716), a z bo (Or. DS/I: 117), kara ba (Or. DS/VIII: 2638), aç k kap (Rz. DS/I: 59).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volum 3/3 S

Rize, Giresun ve Ordu illerinin ya tamamında ya da birkaçında ortak olarak kullanılmaktadır. Ayrıca 5 adet deyim de madde başı deyimler içerisinde bulunmakla beraber farklı illerde ayrı anlamlarla kullanılmış olmasından dolayı iki ayrı deyim niteliği taşımaktadır. Bu yüzden çalışmada 391 adet madde başı deyim bulunmasına rağmen farklı illerde ayrı anlamlarla kullanılan 5 adet deyim de eklenmesiyle çalışmada tespit edilen deyim sayısı 396'ya çıkmıştır.

Deyimler, kökeni dilin en eski dönemlerine dayanan ve bazı değişikliklerle birlikte Türkçenin hemen her döneminde kullanılan söz varlığı unsurlarındandır. Örneğin, Orhun Yazıtları'nda, Kutadgu Bilig'te, Divanü Lugât'it Türk'te bugün de kullanılan birçok deyim rastlanmaktadır: Orhun Yazıtları'nda 'unutulmak, adı sanı yok olmak' anlamında "atı küsü yok bolmak" (Kültigin, doğu: 25), 'ağlayıp sızlamak, perişan olmak, gözü yaş dolmak' anlamında "közü kaşı yablak bolmak" (Bilge Kağan, kuzey: 11), 'çok çalışıp çabalamak, kan ter içinde kalmak' anlamında "kızıl kanın tökütmek", "kara terin yügürtmek" (Tonyukuk, II doğu: 1-2)⁶; Kutadgu Bilig'te 'düzenli bir şekilde sıralamak, inci gibi dizmek' anlamında "tizip yinçüleyü", 'cömert olmak, eli açık olmak' anlamında "king elig", 'utanmak, yenilmişlik ve başı öne eğilmek' anlamında "başı kaçırılı", 'surat asmak' anlamında "yüzüngni kaçartma"⁷; Divanü Lugât'it Türk'te 'yüreği parçalanmak' anlamında "yardı mening yürek", 'kanı kanla yıkamak' anlamında "kanığ kan bile yumas", 'cin çarpmışa dönmek' anlamında "cin tutmuş gibi", 'gözü dumanlanmak' anlamında "közi pus boldu"⁸.

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında dilin her döneminde kullanılmış olan deyimlerin çok zengin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Orta ve Doğu Karadeniz ağzları, bu zengin deyim varlığına sahip olmanın yanında Türkçenin en eski dönemlerinde kullanılmış olan birçok sözcüğü deyimlerinde yaşatmasıyla da büyük bir öneme sahiptir. Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarındaki deyimlerin Türkçenin eski dönemlerine ait arkaik unsurlar taşıdığı şu örneklerde görülmektedir: Örneğin 'tatlı dilli, hoş sohbet' anlamına gelen "dil bezek" (Or. DS/IV: 1491) deyimindeki 'bezek' sözcüğü, 'süs, ziynet eşyası' anlamında kullanılan 'bezek' (TS., 31) sözcüğüne dayanmaktadır. 'Sır vermeyen, ketum' anlamında kullanılan "ağzı bek" (Or. DS/I: 120) deyimindeki 'bek' sözcüğü,

⁶ Doğan Aksan, *En Eski Türkçe'nin İzlerinde*, Simurg Yay. İstanbul, 2000 s. 94-95.

⁷ Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), TDK Yay. Ankara, 1991 s. 5-21-64-80.

⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* C. II (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, s. 33-66-93-124.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

‘sıkı, sağlam’ anlamında kullanılan ‘berk, perk’ (TS., 31) sözcüklerine dayanmaktadır. ‘Dadanmak, can sıkıcı davranışlarda bulunmak’ anlamında kullanılan “sakırğa ol-” (Tr. DS/X: 3519) deyimindeki ‘sakırğa’ sözcüğü dadanmayla ilişkilendirilmiş olan ve ‘çekirge, kene’ anlamlarına gelen ‘şakırğa’ (TS., 178) sözcüğüne dayanmaktadır. ‘Pırıl pırıl parlamak’ anlamında kullanılan “yıldır yıldır yan-” (Or. DS/XI: 4267) deyimi ‘parlak’ anlamındaki ‘yıldırayık’ ve ‘parlamak’ anlamındaki ‘yıldıramak’ (TS., 244) sözcüklerinden gelmektedir. ‘Dedikodusu yapılmak, dedikoduya konu olmak’ anlamında kullanılan “angış ol-” (Rz. DS/I: 267) deyimindeki ‘angış’ sözcüğü ‘hatırlanan şey’ anlamına gelen ‘aşış’ (TS., 16) sözcüğünden gelmektedir. ‘Denk gelmek’ anlamında kullanılan “uz gel-” (Or. DS/XII: 4790) deyimindeki ‘uz’ sözcüğü ‘uygun, münasip’ anlamına gelen ‘uz’ (TS., 222) sözcüğüne dayanmaktadır. ‘Yenilgiye uğramak’ anlamında kullanılan “pers ol-” (Or. DS/IX: 3432) ve ‘çok yorularak düşmek, bitkin duruma gelmek’ anlamında kullanılan “perse ol-” (Or. DS/IX: 3432) deyimlerindeki ‘pers ve perse’ sözcükleri ‘tersine dönmek, çarpılmak’ anlamına gelen ‘pers’ (TS. 173) sözcüğünden gelmektedir. ‘Hiddetle ya da korkutmak için gözlerinin akını göstererek bakmak’ anlamındaki “göz belert-” (Or., Gr. DS/VI: 2176) deyimi ile ‘şaşkına döndürmek’ anlamındaki “belergüz et-” (Or. DS/II: 614) ve ‘şaşkına dönmek’ anlamındaki “belergüz ol-” (Or. DS/II: 614) deyimlerindeki ‘belertmek ve belergüz’ sözcükleri ‘gözü fazla açmak’ anlamındaki ‘belermek’ (TS. 30) sözcüğüne dayanmaktadır. ‘Çok dövmek, pestilini çıkarmak’ anlamına gelen “bestil et-” (Or. DS/II: 642) deyimindeki ‘bestil’ sözcüğü de Türkçenin eski dönemlerinde aynı anlama gelen ‘bestil’ (TS., 31) şekliyle yer almaktadır. Ayrıca az az, ince ince akmak anlamına gelen “cipcip ak-” (Or. DS/III: 953) deyimindeki ‘cipcip’ sözcüğü ‘ip, iplik’ anlamına gelen ve Uygur Türkçesinde kullanılan ‘yip’⁹ sözcüğünden gelmektedir. Çünkü Karadeniz ve yöresi ağızlarında bir Kıpçak lehçesi özelliği olarak bazı söz başındaki ‘y’ sesleri ‘c’ sesine dönüşür¹⁰. Bu nedenle ‘cipcip’ sözcüğü aslında Uygur Türkçesindeki ‘yip’ sözcüğünün tekrarlanmasıyla kurulan bir ikilemedir.

Sonuç olarak, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarının bugün yazı dilinde kullanılmayan veya yazı dilinde kullanıldığı halde farklı anlamlar taşıyan pek çok deyim barındırması, yaşatması ve sahip olduğu deyim varlığı içerisinde Türkçenin en eski dönemlerine ait

⁹ Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993 s. 193.

¹⁰ Ahmet Buran ve Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., 5. Baskı, Ankara 2007, s. 325.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volum 3/3 Spring 00*

arkaik birçok unsuru ihtiva ederek, Türkçemizin eskiliğini, canlılığını, zenginliğini ve ifade güzelliğini ortaya koyması bakımından büyük bir önem taşıdığı görülmektedir.

Sözlük

-A-

aba at- “Bizim Hasan dayı aba atacak bir yer arıyor.” (Or. DS/I: 5): Kendisini kurtarmak için suçu başkasına yüklemek

abağına çalış- (Gr. DS/I: 6): Boşuna çalışmak.

abarot sat- “Kime abarot satıyorsun!” (Rz. DS/I: 11): Çalım satmak, korku vermek.

aburga altına al- (Or. DS/I: 34): Himaye altına almak.

açık ağızlı (Tr. DS/I: 58): Boşboğaz, geveze.

açık kapı (Rz. DS/I: 59): Misafiri bol ev.

afana et- “Parayı afara etti gitti.” (Tr. DS/I: 70): Zıyan etmek, çar çur etmek.

afarozman kesil- (Or. DS/I: 71): Tehditle karışık hiddet göstermek, zorbalık yapmak.

afur küfür et- (Afarayıp küfüre-) (Tr., Or. DS/I: 71): Öfkeyle ağzına geleni söylemek, küfretmek, bağırıp çağırmak, paylamak.

ağır akıllı (Or. DS/I: 90): Olgun, terbiyeli, oturaklı, akli başında kimse.

ağır ayak (Or., Rz., Tr. DS/I: 91): Gebe, yüklü, doğurması yakın kimse.

ağır canlı (Or., Gr. DS/I: 91): Doğurmaya yakın, gebe, yüklü kimse.

ağır taban (Or. DS/I: 91): Doğurmaya yakın, gebe, yüklü kimse.

ağız eskit- “Şu kadarcık işimizi görmedi, boşuna ağız eskittik.” (Or. DS/I: 97): Boşuna çene yormak.

ağız ver- 1. Sır vermek, açığa vurmak. (Or. DS/I: 100); 2. Akıl vermek, öğütlemek, kışkırtmak (Tr. DS/I: 100).

ağız bağlı (Or. DS/I: 117): Büyülü.

ağız bek (Or. DS/I: 120): Sır vermeyen, ketum.

Turkish Studies

- ağzı boş (Or. DS/I: 117):** Geveze, boşboğaz.
- ağzı haltak (Gr. DS/I: 116):** Geveze, boşboğaz.
- ağzı püsür (Or. DS/I: 117):** Ağzı bozuk olan, sövmeyi huy edinen.
- ağzı yumuk (Or. DS/I: 120):** Sır vermeyen, ketum.
- ağzına deve tep-** “Ne susuyorsun? Ağzına deve mi tepti.?” (Tr. DS/I: 119): Bir tartışmada gereken karşılığı verememek, susmak.
- ağzını gezelet-** “İşin aslını söylesene, niye ağzını gezeletip duruyorsun.” (Or. DS/I: 120): Laf karıştırmak, sözü gevelemek.
- akımı akımı git- (Or. DS/I: 152):** Sürüne sürüne gitmek, yüzüstü gitmek.
- âkl'ını atlat-** “ondan sonfa âkl'ini atlatıp hoc'alaḫ okuyup ve âkl'ını düzeltmiş” (RĪA, 288): Aklını kaybetmek.
- âkl'ını düzelt-** “hoc'alaḫ okuyup âkl'ini düzeltmiş” (RĪA, 288): Aklını yerine getirmek.
- akli oyna-** “aklim oynadı” (KĪAT, Rz., 300): Sevinçle karışık telaşlanma.
- al kes-** “baltinen alullardı ellerine. (...) al kesiyem diyelekden kesellerdi.” (OYA, 199): Kötü ruh kovmak.
- alanda kal-** (Or. DS/I: 195): Açıkta kalmak.
- alay boz-** (Tr. DS/I: 203): Kararlaştırılmış bir işi bozmak.
- âlemlik yap-** “türkü çârma, âlemlik yapmak, şaka şamata yapmak helbet olüdu.” (OYA, 238): sazlı sözlü eğlenmek.
- alımını al-** “O konuşmasını bilmedikçe benden alımını alacaktır.” (Or. DS/I: 218): Hak ettiği cezayı görmek, paylanmak, hakarete uğramak.
- alıp alıp ver-** (OYA, 333): Sıkıntı çekmek.
- Allah adamı** “Ne söylersen inanır, allah adamıdır.” (Gr. DS/I: 223): Saf, yüreği temiz kişi.
- altını yak-** “Biz işi kapatmaya çalışıyoruz, o altını yakıyor.” (Or. DS/I: 232): Kötülüğü artıracak şekilde davranmak.
- alup yürü-** (Tr. DS/I: 234): İlerlemek, yükselmek.

Turkish Studies

International Periodical For the Language, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volum 3/3 Spring 2000

- anakados et-** “Beni anakados etme.” (Tr. DS/I: 249): Sıkılmak, bunaltılmak.
- analıs et-** (Rz. DS/I: 251): Gevşemek, yumuşamak.
- angış ol-** (Rz. DS/I: 267): Dedikodusu yapılmak, dedikoduya konu olmak.
- ara bul-** (Tr., Rz. DS/I: 292): Vakit bulmak, eli değmek.
- ara kes-** (Rz. DS/I: 295): Nişandan önce söz kesmek.
- arada vazgeç-** (Gr. DS/I: 293): Bozlaşmak.
- askıya çık-** (Or. DS/I: 345): Arttırmaya, eksiltmeye konulmak.
- āşamlı ol-** (OYA, 334): Uykusuzluğa dayanamamak.
- aşnaları açıl-** “Menfaati mevzuu-bahs olunca aşnaları açıldı.” (Gr. DS/I: 362): Önceleri durgunken sonradan harekete gelmek.
- aşşā düşü-** “yani onarı bi aşşā düşümüş, onu başğan yapmış” (AYB, 77): Makamdan mevkiden etmek.
- ataşı bol ol-** “odunu keserken ataşımız bol olsun demiş” (OYA, 261): İyi bir dilek ifadesi.
- ayağı çekil-** (Rz. DS/I: 398): İftiraya konu olmak, ağızdan ağıza dolaşmak.
- ayağına art-** (Or. DS/I: 398): Ayağını kaydırmak, kötülük yapmak, günahını almak.
- ayağını al-** (Or. DS/I: 398): Ayağını kaydırmak, kötülük yapmak, günahını almak.
- ayantalık yap-** (Gr. DS/I: 407): Tembellik yapmak.
- ayın oyun et-** (Gr. DS/I: 419): Alt üst etmek, bozmak, işe yaramaz hâle getirmek, çar çur etmek.
- ayranlığı kabar-** (Or. DS/I: 430): Öfkelenmek, kızılmak.
- āz çek-** (OYA, 335): Bahane uydurmak.
- āz uydur-** (OYA, 335): Söz birliği yapmak.

-B-

baba çıkasıca (Babala ala) (Or. DS/II: 449): Öl, geber anlamında ilenç olarak kullanılır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

-
- baba tutmaz (Or. DS/II: 451):** Dayanıklı, sağlam, kuvvetli kimse
- bacağa ip tak- (Or., Gr. DS/II: 456):** Dedikodu yapmak, kıt kanaat geçinmek, zor durumda bulunmak.
- bacak çekiştir- (Or., Gr. DS/II: 456):** Dedikodu yapmak, kıt kanaat geçinmek, zor durumda bulunmak.
- bacak sürü- (Or., Gr. DS/II: 456):** Dedikodu yapmak, kıt kanaat geçinmek, zor durumda bulunmak.
- bacaktan yapış- (Or., Gr. DS/II: 456):** Dedikodu yapmak, kıt kanaat geçinmek, zor durumda bulunmak.
- bacarosluk ver- (Tr. DS/XII: 4438):** Engel olmak.
- bağda at- (Or. DS/II: 476):** Engel olmak, güçlük çekmek.
- bağdaş vur- (Or. DS/II: 477):** Güreşte ayağa çelme takarak düşürmek.
- balıh gibi yat- “bi göz verdiñ miydi hep̄isi balıh gibi yatiye” (AYB,**

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

-
- başıboş (Rz., DS/II: 558):** Dul kadın.
- başına ekmek çağır- (Tr. DS/II: 559):** Geçim için gereken çalışmayı yapmamak, tembel olmak.
- başına gir- (Tr. DS/II: 559):** Kendi emsali olmayan biriyle münakaşa veya kavga etmek.
- başını üz-** “Senin başını kuşbaşı gibi üzer atarım.” (Gr. DS/II: 560): Başını koparmak.
- baştan kara (Gr. DS/II: 566):** Gelişigüzel, baştan savma, ulu orta, körü körüne.
- bayramcık ol- (Or. DS/II: 584):** Bayram ziyafetlerinde çok yemek yiyip şişmek.
- bedal dök- (Rz. DS/II: 594):** Gelinlerin yüzüne süs yapmak.
- bél bereket ğalma-** “dāda bél bereket ğalmamış, yoğada yāmamış.” (OYA, 318): Bereketi kalmamak, eskiye oranla kötü olmak.
- belergüz et- (Or. DS/II: 614):** Şaşkına döndürmek.
- belergüz ol- (Or. DS/II: 614):** Şaşkına dönmek.
- bestil et- (Or. DS/II: 642):** Çok dövmek, pestilini çıkarmak.
- bete git- (Or. DS/II: 645):** Fenasına gitmek, beğenmemek.
- bılh bılh et- (Or. DS/II: 665):** İçi su dolup yumuşamak.
- boğaz ağrığı (Or. DS/II: 726):** Hazır yiyici.
- bohçıyı at-** “senin ne gelürün varıdı da sen bohçıyı atdudu Mehmed emmi?” (AYB, 98): Caymak.
- boktan boka sok- (Tr. DS/II: 733):** Aşağılamak, sözle küçük düşürmek.
- bokunu çomakla- (Tr. DS/II: 733):** Gereğinden fazla alçak gönüllülük göstermek.
- boş gapuyi bekle-** “Benden s ā fayda yok/Boş gapuyi bekleme” (KİAT, Or., 60): Boşa kürek sallamak, havanda su dövmek. Boşa uğraşmak.
- boş git-** “bizde para yoğ tabi, boş gediyoğ.” (AYB, 68): Parasız pulsuz gitmek, parası olmamak.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

bozmancalık yap- (Or. DS/II: 752): Arayı bozmak, pazarlığı bozmak, sözden caymak.

böceği sön- (Or. DS/II: 754): Gücü tükenmek, umutsuz kalmak.

bödeleği düşük (Or. DS/II: 759): Kansız, zayıf

burgaçlık et- (Or. DS/II: 797): Yan çizmek, aykırı hareket etmek.

-C-

cangıldak su et- (Or. DS/III: 856): Fazla sulandırmak.

canı daral- “bağdın canın daralî (...) bîtürkü bırağusun” (OYA, 194): Canı sıkılmak, sıkıntıya düşmek.

canına koy- (Tr. DS/III: 857): Haksızlıkla bir şeyi elde etmek.

canına yatsın (Tr. DS/III: 857): Haksız bir şey elde eden için ilenç olarak kullanılır.

cart at- (Or. DS/III: 1002): Yalandan vaat etmek.

cart et- (Or. DS/III: 1002): İşin sonunu getirememek, bozmak.

cartıl ol- (Or. DS/III: 864): Yorulmak, hamlaşmak, güçten düşmek.

cellat et- “seni cellat edüp asdurucam demiş.” (OYA, 250); “sorannarı ben hep cellet ettim,demiş.” (KİAT, Or., 6); “Pir oğul yapmasan seni çellat edec öum.” (KİAT, Tr., 218): Öldürmek.

cer cer et- (OYA, 337): Boş konuşmak.

cıbadada kal- (Tr. DS/III: 888): Ova üzerinde yolu şaşırıp kalmak.

cıbıt (cırcıbıt) ol- (Or. DS/III: 890): Sırılsıklam ıslanmak.

cığır et- (Or. DS/III: 902): Ailesine darılıp evden kaçmak.

cı çek- (Gr. DS/III: 905): Uzun naralar atmak.

cıngır cıngır et- (Or. DS/III: 923): Gevezelik etmek, terbiyesizce söz söylemek.

cırcıbiz ol- (Gr. DS/III: 890): Sırılsıklam ıslanmak.

cırganiye çek- (OYA, 338): Talan etmek.

cırım cırım et- (Gr. DS/III: 930; Or., Gr., Tr. DS/XII: 4471): Lime lime etmek, parçalamak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

cızıdan çık- (Or., Gr., Tr. DS/XII: 948): Doğru yoldan çıkmak.

ciğir et- (Or. DS/III: 963): Birisine kızarak, kendisinden ümit edilmeyen işi yapmak.

cimcim ettir- (Or. DS/III: 972): Gözlerini sık sık açıp kapamak.

cipcip ak- (Or. DS/III: 953): Az az, ince ince akmak.

cirim çıkar- (Tr. DS/III: 985): Bir işi çabuk bitirmek.

cisirden çık- (OYA, 338): Çok sinirlenmek.

ciyir et- (Or. DS/III: 991): Kızmak, nefret etmek.

cört et- (Or. DS/III: 1008): Yanlış yapmak.

culuz et- (Or. DS/III: 1014): Yutmak.

-Ç-

çalaca yap- (Or. DS/III: 1048): İş çabuk ve gelişigüzel yapmak.

çalparası çık- (Or. DS/III: 1061): Çok fazla yorulmak.

çarmukta kal- (Or. DS/III: 1082): Sıkıntı içinde kalmak.

çarpan çal- (Or. DS/III: 1083): Çabalamak, uğraşmak.

çeşdıra ol- (Or. DS/III: 1148): Gereksiz yere boş dolaşan ve sözünü sakınmayan kimse.

çırçır dön- (Rz. DS/III: 1186): Çocuğun ağaç üzerinde dönmesi.

çırım çırım çirt- “garıların gannına toh, góbene toh çırım çırım çırtı.” (AYB, 88): Sesli sesli ağlatmak.

çitil çıkar- (Or. DS/III: 1243): Kavga çıkarmak.

çürçar et- (Or. DS/III: 1308): İsraf etmek, lüzumsuz yere kullanmak.

çüyis et- (Rz. DS/III: 1310): Ağrılamak.

-D-

dā başı et- “Hekimōlu dā başı etmiş.” (AYB, 107): Dağa çıkmak, eşkıyalık etmek.

daban dire- (Or. DS/IV: 1314): Direnmek, inat etmek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

dalap et- (Tr. DS/IV: 1333): Te ebbÿs etmek, azimle •atmak.

dalap ol- (Tr. DS/IV: 1338): Bir eye •ok dÿkÿn olmak.

deli dembesek konu- ÒDeli dembesek ne konu duruyorsun. (Or. DS/IV: 1411): Sa•ma sapan (konmak).

deli depelek ol- ÒYavri seni yÿzÿden/Oldum deli depelek. (K AT, Gr., 89): Zrdeli olmak.

delil ele al- Òesgi delil ine ele alurum demiş (K AT, Or., 40): Deli gibi davranmak.

demonu yerinde ol- (Rz. DS/IV: 1419): Ieri yolunda olmak.

dert al- Òkuyum•ar Òaldi bi de (RA, 201): Tasalanmak.

dezrgn et- (Or. DS/IV: 1448): •rkÿtmek, ilgisini kesmek.

d r ngaya gel- (Gr. DS/IV: 1470):,ok gerilmek.

d a git- 1. Evli erke in ba ka kadınla ilki kurması (Or. DS/IV: 1473); 2. Abdest bozma (Or., Gr. DS/IV: 1472).

d ar ayakl (Or., Tr. DS/IV: 1473): Ahl%k bozuk, k kadın.

dibe e koyup kekek gibi dv- Òpataha garu yalan soyleyeneri dibeklere goyup kekek gibi dvelim. (K AT, Or., 11): Ezmek, iyice dövmek.

dikilme dur- (Gr. DS/IV: 1487): Vÿcudun bir yerine sanc girmek, saplanmak.

dil v r- ÒGular da dil v rmiyo/ yayınladık. (Or. DS/IV: 1487) 4.8878 0 TD 0 d)-10.9(a)-12.5(vr)-1

\$ % & ' ()&*(* +, - %
.(/ % & 07

dört kö ede imdat bekle-Òyaõ õ lõ bir gadun, zincirnen blanmõ,
dšrt kš ede imdat becliye. (K AT, Or., 6): Dšrt gšzle
yardõm beklemek.

dut sil- (Rz. DS/IV: 1613):Hakaret etmek.

duz gibi eri- ÒErit beni duz gibi (K AT, Or., 68): Erimek.

dü ün et- (Gr. DS/IV: 1640): Yolculukta geceyi ge•irmek i•in mola
vermek.

-E-

elenek ol- (Tr. DS/V: 1711):Ayakba õ olmak.

eli ba na yet- (Or. DS/V: 1715):Bulu a erip, kendi kendini idare
edecek h%ole gelmek.

eli beratlı (Tr. DS/V: 1715): Halkõn kštŸ gšrdŸŸ ve su• saydõ
i lerde •ok becerikli (insan), ahl%ok bakõmõndarkõdõn.

eli k r k (Rz. DS/V: 1716):Elinden i gelen kii.

endanlı dur- (Rz. DS/V: 1744):Terbiyeli durmak.

endur etme- (Rz. DS/V: 1747):TenezzŸl etmek.

eren peren ol- (Or. DS/V: 1766):Peri an olmak, darmadõnõk h%ole
gelmek.

erli i kesil- (Tr. DS/V: 1775): Korku etkisiyle erkeklik yetenani
kaybetmek.

e ek kan yla a lan- (Tr. DS/V: 1789): A õrõ derecede
vurdumduymaz olmak, •ok sakkanlı olmak.

e ek nal yla damgalan- (Tr. DS/V: 1789): ddiã sonunda kaybedeni
cezalandõrmak.

e g ya bozmas Òegõya bozmasõ, palak, sert suratlı bir adamõ
(K AT, Or., 6): ;irkin gšrŸnŸ İŸ olmak, kõlõ kõyafeti
yerinde olmamak.

eti kop- (Tr. DS/V: 1798):...dŸ kopmak, •ok korkup Ÿrpermek.

ev oca s b ol- ÒBen (É) kšyŸme gdeyim, ev oca s bõ olayõm.õ
(K AT,Or., 40): Evlenmek, ev bark sahibi olmak.

ev ocak ol- “tabi ev ocak olduğ. ol-ocuk sayibi olduğ.” (OYA, 176): Evlenmek, ev bark sahibi olmak.

-F-

fak ek- (Gr. DS/V: 1831): Kahkaha atmak.

fak fak gl- (Or. DS/V: 1831): Yüksek sesle glmek.

fitık at- (Gr. DS/V: 1861): Oynamak, dans etmek.

fiğ ver- (Or. DS/V: 1864): Birine kötü oğt vermek.

fire dş- (Or. DS/V: 1868): Zayıflamak.

fit et- (Or. DS/V: 1874): Elinde avucunda olanı başkasına vermek.

fızah et- “garıları fızah etdd.” (AYB, 88): Kahkahalarla glnmesine sebep olmak.

fığdan fia go- “Mıstafa, nası fığdan fia godu garıları” (AYB, 89): Kahkahaya boğmak.

foka ver- (Tr. DS/V: 1875): Gizli olan bir şey açığa vurulmak.

fors ver- “bu sefer bu tabi gendune bi fors veriyi bokc’anli’nin uşa” (RİA, 213): Kendi kendine havalara girmek, kendini bir şey zannedercesine davranmak.

fuşki yyip kez- “Pen oni alacāđam/Fuşki yyip kezmesn” (KİAT, Tr., 235): Boşuna uğraşmak.

-G-

gallet kuyusuna git- (Or. DS/VI: 1903): Düşüp kaybolmak eşya için.

đanı đarıř- “đanı đarıřmiyan bi kişiye satılar” (OYA, 214): Arada akrabalık veya kan bağı olmak.

garan ko- “Davar bahçeye garan komuş.”(Gr. DS/VI: 1920; Or. DS/VI: 1920): Zarar vermek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

- ğars ğars bak-** “millet bōle ğars ğars baķi” (OYA, 236): Tuhaf tuhaf, ŐaŐkin ŐaŐkin bakmak.
- ğas ğas ol-** “b ōle millet ğas ğas oli.” (OYA, 236): Çok kalabalık olmak.
- ğatı dut-** “lan sen benden ğatı dutuyoñ (...) dedi. (AYB, 67): Sert davranmak.
- gavara çek- (Or. DS/VI: 1938):** Yellenmek.
- gelenin gidenin götünü öp-** “bir ōlum var, (...) gelenin gidenin götünü öpiye.” (OYA, 327): Yağcılık yapmak, yaranmak için çaba sarfetmek.
- gelinlik et- (Tr. DS/VI: 1981):** Gelin bir zaman kocasının akrabalarının yanında başını örtmek, konuşmamak.
- gelinlik tut- (Or., Gr. DS/VI: 1981):** Gelin bir zaman kocasının akrabalarının yanında başını örtmek, konuşmamak.
- getgüt et- (Gr. DS/VI: 2008):** Yerli yersiz durmadan konuşmak.
- gıcı ol- (Rz. DS/VI: 2028):** İyi, rahat olmak.
- gırgır et- (Or. DS/VI: 2056):** ok konuşmak, gevezelik etmek.
- gıygaç ara- (Or. DS/VI: 2065):** Birine fenalık etmek için neden aramak.
- gızan ol- (Or. DS/VI: 2069):** Kedi, köpek vb. gibi dişi hayvan erkek istemek.
- gızana gel- (Or., Tr., Rz. DS/VI: 2069):** Kedi, köpek vb. gibi dişi hayvan erkek istemek.
- gōbeğine kadar toğ ol-** “garıların gannına toğ, gōbene toğ çırım çırım çırtıdı.” (AYB,88): Tıka basa doymak, tok olmak.
- ğolu guru-** “ğolun gurusun, dī. (...) adamın bi tarafı vuruk oli.” (OYA, 311): Beddua ifadesi
- ğót daát-** “Milic’e varduğ araba ğót daátıdı.” (AYB, 68): Göt dağıtmak, bozulmak, arıza vermek.
- ğöz al-** 1. Uykuya dalmak “bi müddet uyuyamadımızdan soñra, ğözüm almıŐ, gine uyumuŐum.” (AYB, 70); (Tr. DS/VI: 2183); 2. Nazar değmek (Rz. DS/VI: 2175).
-

Turkish Studies

gözden domurcuğ domurcuğ ağ- “bizim kilcinin gözlerinden bu domurcuğ domurcuğ ağıye” (AYB, 70): Damla damla yaş akmak.

gömlektan çık- (Tr. DS/VI: 2149): Fazla kızmak.

gön yürüt- (Tr. DS/VI: 2156): Büyücülük etmek.

göt at- (Tr. DS/VI: 2164): Bir iş karşısında beceriksiz olmak.

götü patla- (Tr. DS/VI: 2166): Bütün kuvvetini harcamak.

götünü çıkar- (Tr. DS/VI: 2166): Bütün kuvvetini harcamak.

götünün harcı olma- (Tr. DS/VI: 2166): Bir işi yapamamak durumunda olmak.

göz bayıcı (Or., Tr. DS/VI: 2175): Göz boyayıcı, sihirbaz.

göz belert- (Or., Gr. DS/VI: 2176): Hiddetle ya da korkutmak için gözlerinin akını göstererek bakmak.

gubuz at- (Or. DS/VI: 2186): Yalan söylemek, abartmak.

gül gubür ğat- “Bunun fiyatı kaç para” derse, dellerse, arhadaş bunu gül gubür ğatmaduğ temúz yapıyoğ” (AYB, 64): Çer çöp karıştırmak, bir şeyin sadeliğini bozmak.

gurbanlığa guy- “Zavallı Osman āyi/Nasıl gurbanlığa guydular.” (KİAT, Gr., 126): Öldürmek.

güce git- (Or. DS/VI: 2207): Onura dokunmak, kırılmak.

gür git- (Or. DS/VI: 2236): Anlayamamak.

-H-

hab et- (Tr. DS/VII: 2246): Çocuk dilinde yemek, yutmak.

hal hatır ol- “yahòt taniyi oni arkadaşı’du. bu, dedi. “hal hatır olur. şindi bu’rada kura ç’ekec’oğuk.” (RİA, 224): Eş dost muhabbetine dönmek, bir işe torpil karışmak.

halak ağızlı (Or. DS/VII: 2256): Boşboğaz.

havunu ol- (Rz. DS/VII: 2421): Hırsını almak, kızgınlığını gidermek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

herkesin ağzının kaşuğu olma- “yapac’ak olan fekırlerdir yáni herkesin ağzının kaşuğu deyil” (RİA, 212): Herkesin yapamayacağı şeyler için kullanılır.

hımhış ol- (Or., Tr., Gr. DS/VII: 2378): Eskimek, yıpranmak, parçalanmak.

hışır et- (Tr. DS/VII: 2378): Birini kendinden geçecek kadar dövmek.

hışır ol- (Or., Gr. DS/VII: 2378): Çok yorulmak.

hızana gel- (Or. DS/VII: 2382): Hayvanların çiftleşmek istemesi.

homa dur- (Or. DS/VII: 2399): Baş yerde ayaklar havada durmak.

hor hor uyu- “dév baktı ki hor hor uyuyı” (RİA, 198): Horultuyla uyumak.

hoşkincilik et- (Tr. DS/VII: 2416): Birisiyle iyi ilişkiler kurmak.

hozana atla- (Tr. DS/VII: 2425): Büyüğe karşı gelmek, saygısızlık etmek.

hupuş et- (Tr. DS/VII: 2444): Birini iyice dövmek.

hurhut et- (Tr. DS/VII: 2444): Birini iyice dövmek.

-I-

ıbığı kızar- (Gr. DS/VII: 2501): Sağlığı düzelmek, benzine kan gelmek.

ıbılık ol- (Rz. DS/VII: 2454): Çok ıslanmak.

ılga ver- (Or. DS/VII: 2467): Kavgayı kıskıtmak.

ıslanmış yuħaıbi ol- “Hepsiyenen ıslanmış yuħaıbi.” (AYB, 88): Sıkı fıki olmak.

-İ-

içeri tut- (Tr. DS/VII: 2504): Bir işte başkasını aldatıp zarar ettirmek.

Turkish Studies

içi bezük ol- “sıcak da (...) bezdi fındık, içi bezük oldu.” (OYA, 238): İçi geçmek, çürümek.

içi dışı ğalma- “çok ısıcağlar devam etdi. İplini, şeyini ğuruddu. içi dışı ğalmadı hiç.”(OYA, 238): Çürümek, kullanılır tarafı kalmamak.

içine vur- (Tr. DS/VII: 2506): Beğenmemek.

ikincilik et- (Tr. DS/VII: 2515): Taraflardan birine ayrı davranmak, taraf tutmak.

ileri geri yap- “sunurumuzu filan yıkıyo niye yıkdın d̄in ileri geri yapıyoğ” (OYA, 178): İtişip kakışmak.

imi dimi bil- (Tr. DS/VII: 2536): Bir işi en ince noktasına kadar bilmek.

ipcin ol- (Rz. DS/VII: 2545): Hazır olmak.

ipdin et- (Gr. DS/VII: 2500): Zorlamak, ayak diremek.

ipliğini ğurud- “çok ısıcağlar devam etdi. İpl̄ini, şeyini ğuruddu.” (OYA, 238): İliği kurumak, çürümek.

irem kırım et- (Tr. DS/VII: 2548): Bir teklifi kabul etmemek için bahane uydurmak.

-K-

kaburgalarına gir- (Tr. DS/VIII: 2584): İş için bir kimseye çok sokulmak, ısrarda bulunmak.

kafasını as- “kuyumc’i, asdı kafasını. dedi ağa ki: be ‘adam ne duş’nuysun” (RİA, 201): Düşünmek, kafayı takmak.

kanı ılı- (Or. DS/VIII: 2624): Sevmek, yakınlık duymak.

kantin at- (Tr. DS/VIII: 2628): Yalan söylemek, aldatmak.

kara baş (Or. DS/VIII: 2638): Evlenmemiş erkek.

kara gülmez (Tr. DS/VIII: 2644): Somurtkan kimse.

kara koca (Or. DS/VIII: 2647): Saçı sakalı ağarmayan yaşlı adam.

kav çak- (Tr. DS/VIII: 2688): Bilmediği bir konuyu inatla savunmak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

-
- kaybana kal-** (Rz. DS/VIII: 2698): Yitmek, kimsesiz kalmak.
kayış et- (Gr. DS/VIII: 2701): Kandırmak, aldatmak.
kef geç- (Tr. DS/VIII: 2719): Tükenmek, güçsüz kalmak.
kısık kal- (Rz. DS/VIII: 2841): Büyümemek.
kısmete gel- (Rz. DS/VIII: 2843): İnek çiftleşmek istemek.
kızılıcık süz- “Fıtil gibi sarhoş, susturuncaya kadar kızılıcık süzdüm.”
(Tr. DS/VIII: 2864): Güçlük çekmek.
konkaşları as- (Tr. DS/VIII: 2918): Dargınlık belirtmek üzere surat
asmak.
korbakar ol- (Tr. DS/VIII: 2924): Kötü durumda olmak, cezasını
ekmek.
kuru kayıp (Tr. DS/VIII: 3011): İz bırakmadan kaybolan şey.
kuyis ı et- “oyle bi kuyis ı etti ki ku’yi’nun ı içinden” (RİA, 198):
Bağırarak.
künt ol- (Or. DS/VIII: 3039): Uyuşuk olmak.
küpe bin- (Tr. DS/VIII: 3040): Büyücülük, cadılık yapmak.
küsü tut- (Or. DS/VIII: 3051): Dargınlığı sürdürmek.
küt ol- (Tr. DS/VIII: 3054): Kötürüm olmak, bacakları tutmamak.

-L-

- laşka geç-** (Tr. DS/IX: 3067): Aldırış etmemek, dikkat etmemek.
lelevün et- (Gr. DS/IX: 3071): Yaltaklanmak.
lenaya al- (Tr. DS/IX: 3072): Sorguya çekmek, azarlayıp
hırpalamak.
lom sözlü (Or. DS/IX: 3086): Sözü nü konuşmasını bilmeyen.
lop ol- (Rz. DS/IX: 3087): Yiyecek için çürüme k, içi geçmek.
lö ol- (Or. DS/IX: 3081): Çok ıslanmak, sırlıklamak olmak.

-M-

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

madası şakıramak (Or. DS/IX: 3101): Cinsel istek duymak.

mangır ol- (Or. DS/IX: 3122): Zengin olmak.

mapusluk ye- “uç’ ay mapusluk yedi” (**RIA, 232**): Hapis cezası almak.

mır mır et- (Or. DS/IX: 3188): Dır dır etmek, gevezelik etmek.

mırt mırt et- (Or. DS/IX: 3189): Kendi kendine söylenip durmak.

mos ol- (Or. DS/IX: 3211): Erimek, olduğu yere yığılmak.

muncur et- (Tr., Rz. DS/IX: 3219): Surat asmak.

mundarlığa kal- (Tr. DS/IX: 3221): Yük ve binek hayvanları sıkıntı yüzünden hastalanıp uyuşuk duruma düşmek.

murt ol- (Tr. DS/IX: 3222): Hayvan kesilmeden ölmek.

mürül ol- (Gr. DS/IX: 3230): Yıkılmak, yıkık dökük duruma gelmek.

-N-

nefes değ- (Or. DS/IX: 3244): Nazar değmek.

-O-

ocağ dāt- “bu hergesin ocağ dātmağ için deyil, yuva gürmak için” (**OYA, 176**): İş olsun diye evlenmek, heves için evlenmek.

oğura gel- (Tr., Rz. DS/IX: 3271): İnek çiftleşmek istemek, boğaya gelmek.

oğuz yap- (Gr. DS/IX: 3272): Aralık etmek.

olta vur- (Rz. DS/XII: 4612): Amaçsız yürümek, işi olmadan gidip gelmek.

-Ö-

ödü yarıl- (Or. DS/IX: 3312): Çok korkmak, ödü patlamak.

öllüğü çık- (Or. DS/IX: 3332): Zayıflamak.

Turkish Studies

International Periodical For the Language, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/3 Spring 2000

özü bozuk (Or. DS/IX: 3373): Kötü yaratılışlı kimse.

özü doğru (Or. DS/IX: 3373): Güvenilir, iyi yaratılışlı kimse.

özü kara (Or. DS/IX: 3373): Sütü bozuk, kötü soydan gelen kimse.

-P-

paçarış et- (Rz. DS/IX: 3376): Engel çıkarmak, eziyet etmek.

paçaros et- (Tr. DS/IX: 3376): Engel olmak.

pafit ol- (Or. DS/IX: 3377): Çürümek (ağaç çürümesi).

par para dök- (Rz. DS/XII: 4636): Öfkeyle bağırarak.

partal at- (Or. DS/IX: 3402): Övünmek, abartarak konuşmak.

pas tut- (Rz. DS/IX: 3405): Bakırdan zehirlenmek.

pataklık et- (Tr. DS/IX: 3407): Zarar vermek.

pers ol- 1. Boşuna gitmek (Gr. DS/IX: 3432); 2. Yenilgiye uğramak (Or. DS/IX: 3432).

perse ol- (Or. DS/IX: 3432): Çok yorulmuş düşmek, bitkin duruma gelmek.

peygamber öküzü (Tr. DS/IX: 3437): Vurdumduymaz, ahmak.

piya yeme- (Rz. DS/XII: 4650): Başından üzücü olay geçmek ya da kırıcı söz söylenmiş olmak.

poğul ol- (Or., Gr., Tr. DS/XII: 4651): Sıcak ya da koşma nedeniyle kızarmak, terlemek.

post et- (Or., Tr. DS/IX: 3472): Öldüresiye dövmek.

poş kanat (Gr. DS/XII: 4652): Başboş, işsiz.

-S-

sabrı ğaş- “garar-edinci bu sefer benim sabrım ğaşdı.” (AYB, 70): Sabrı taşmak.

sakır sakır titre- (Or. DS/X: 3519): Çok titremek.

sakırğa ol- (Tr. DS/X: 3519): Dadanmak, can sıkıcı davranışlarda bulunmak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 00*

salaklama at- (Tr. DS/X: 3522): Bir şeyi gelişigüzel fırlatmak.

saluk et- (Or. DS/X: 3529): Yol göstermek.

sancı süpür- “ev süpürmüyom, sancı süpürüyom” (OYA, 199): Acı veren hislerin süpürülmesi, acı süpürülmesi.

seklem ol- (Rz. DS/X: 3572): Her yanı ağrımak.

selavatının arasına sinek sürtmeye- “ırametlik anam selavatının arasına sinek sürtmeye”(AYB, 93): Dine düşkün olmak ve bu konuda taviz vermemek.

seyir yap- (Tr. DS/X: 3597): Türkü söylemek.

sıktır çal- (Tr. DS/X: 3607): Kovmak, başından atmak.

sıyır sıyır yağ- (Or. DS/X: 3625): Sine sine yapmak.

siç'tuğını paklattur- “siç'tuklarını paklatturdu olara” (RİA, 269): Tükürdüğünü yalattırmak.

soluk git- (Or., Gr., Tr. DS/XII: 4702): Derin nefes alıp suya dalarak bir süre yüzmek.

soluk ver- (Or. DS/X: 3661): İşe ara vererek çalışanları dinlendirmek.

söğleme tut- (Gr. DS/X: 3674): Yeni gelin konuşmamak.

su indir- (Tr. DS/X: 3689): Yük ve binek hayvanlarının bileklerinin şişmesi.

susak ağızlı (Tr. DS/X: 3700): Geveze, boşboğaz.

süksünü düşük (Or. DS/X: 3707): Sürekli başı eğik duran.

-Ş-

şerbetli dil (Rz. DS/X: 3762): Tatlı dil, kandırıcı konuşma.

şeytanı patla- (Tr. DS/X: 3765): Soğukkanlı, geniş davranmak, dövüşe girmemek.

-T-

takas tukas geçin- (Gr. DS/X: 3806): Zar zor geçinmek, geçim sıkıntısı çekmek.

talaba gel- (Tr. DS/X: 3812): İneğin çiftleşme zamanı gelmek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

taşak koparan (Tr. DS/X: 3839): Karşılıksız, parasız, emeksiz her gördüğü şeyi isteyen.

taş döven (Gr. DS/X: 3839): İşbilir, becerikli, güçlü.

tav tav sav sav ol- (Tr. DS/X: 3849): Bir olay, bir iş sona ermek.

tava kapağı “Senin ne tava kapağı adam olduğun her hareketinden belli.” (Tr. DS/X: 3845): İki yüzlü adam.

tek (teh) düş- (Tr., Gr., Rz. DS/X: 3861,3867): Dikkat etmek, ilgilenmek.

tellal ét- “tallalçıya diyaıki bī tellal ét, diya.” (OYA, 225): Duyurmak.

tepe göz (Tr. DS/X: 3882): Önüne bakmadan sağa sola çarparak yürüyen, sakar.

teraşa tut- (Rz. DS/X: 3888): Boş sözlerle birini oyalamak, lafa tutmak.

ters gel- “yav aımed bu sene bana yaramadı. ters geldi.” (OYA, 209): Uğursuz gelmek, işler yolunda gitmemek.

tıpatır et- (Or. DS/X: 3917): Sevindirmek.

tırışa dön- (Or. DS/X: 3921): Yaşlılık nedeniyle derisi buruşmak, pelteye dönmek.

tikil tokman dön- (Or. DS/X: 3930): Başını yere koyup takla atmak.

tin düş- (Or. DS/XII: 4763): Utanmak.

toloza düşür- (Tr. DS/X: 3953): Oyun, düzenle bir kimseyi zarara uğratmak, tuzağa düşürmek.

töllek tut- (Or. DS/XII: 4772): Bağırsak bozulmak, sürgün olmak.

tuturuk et- (Or. DS/X: 4001): Gereksiz yere kendine ait olmayan bir şeyi bekletmek, alıkoymak, kapatmak.

tuz ekmek doyma- (Tr. DS/X: 4003): Geçim sıkıntısı çekmek.

türül türül tüt- (Or. DS/XII: 4778): Çekici, albenili, parlak olmak.

-U-

uğrağa gel- (Or. DS/XI: 4026): Cin, peri tarafından çarpılmak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

umudunu al- (Or. DS/XI: 4038): Umudunu kesmek.

usu git- (Tr. DS/XI: 4044): Başı dönmek.

uyum et- (Rz. DS/XI: 4051): Ağlar gibi yapmak, ağlamaya kendini zorlamak.

uz gel- (Or. DS/XII: 4790): Denk gelmek.

-V-

veledizurna (Rz. DS/XII: 4803): Evlilik dışı doğan çocuk.

vidi vidi et- (Or. DS/XI: 4105): Her kusurun üstünde durup, karşısındakini üzmemek.

vird et- (Or., Gr., Tr. DS/XII: 4805): Ayak diremek, üstünde durmak.

-Y-

yabana git- (Rz. DS/XI: 4111): Boşa gitmek.

yağ tut- (Tr. DS/XI: 4125): Semirmek, yağlanmak.

yaka ver- (Tr. DS/XI: 4128): Kadın erkeğe teslim olmak.

yan çek- (Rz. DS/XI: 4163): Bir işi birlikte yaptığı arkadaşını zamansız bırakmak, güç duruma sokmak.

yasak sav- (Or. DS/XI: 4191): Verilmesi gereken bir armağanı ucuzundan, kolayından sağlamak.

yayd'an ç'fk - "bişaz yayd'an ç'fkmiş, şoyle bişbişine soğinc'eye gada s'oyleş." (RİA, 306): Ağzına geleni söylemek.

yek ver- (Or., Gr. DS/XI: 4230): Arka olmak, akıl öğretmek, yol göstermek.

yerden yığma (Or., Tr., Rz. DS/XI: 4250): Bodur, şişman.

yıbil yıbil yan- (Or. DS/XI: 4261): Pırıl pırıl yanmak, parlamak.

yıldır yıldır yan- (Or. DS/XI: 4267): Pırıl pırıl parlamak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

yıldızı düş- 1. Ölümü yakın olmak (Or. DS/XI: 4268); 2. İşi ters gitmek (Tr. DS/XI: 4268); 3. Kötü alın yazısı (Tr., Rz. DS/XI: 4268).

yol ét- “adam deyirmene yol étmiş hanımı” (OYA, 167): Yolculamak.

yol ğatla- “çok yolumuz var. birāz akşam yol ğatlıyalım” (OYA, 223): Yol kat etmek, yol gitmek.

yuvasına gon- “Yuvasına gondu, çócua bubası oldūnu, garısına gocası oldūnu tanıtdı.”(KİAT, Or., 7): Evine geri dönmek.

yüreği çatla- “Ayu korkusundan oyle bağırmiş ki ayunun yüreği çatlamış” (KİAT, Tr., 154; Rz. DS/XI: 4331): Ödü patlamak, çok korkmak.

yüreği darışlan- “Allah aşgine yüreğim darışlanıyor.” (KİAT, Tr., 197): Yüreği daralmak.

yüreği daş- “ha bu fāni dunyāya/daşdi yüreğum daşti” (RİA, 210): Sıkıntıları kaldıramamak, sabredememek.

yüreği dayfalan- (Or. DS/XI: 4332): Yorgunluktan bitmek, çarpıntı geçirmek.

yüreği sel’ānık “zannetti ki hesetten bu bóyúk oğlum c’essur bi a’damdu, ne bil’u ki yüreği sel’ānıktu.” (RİA, 197): Yüreksiz olmak, korkak olmak.

yürekte fer ıalma- “Ne yürekte fer ıaldı ne dizlerde derman.” (KİAT, Or., 28): Dayanacak güç kalmamak.

yürēne gorıu gel- “Bu çobanın yürēne gorıu geliyi.” (KİAT, Or., 4): Endişelenmek, korkmak.

yüz al- (Rz. DS/XI: 4337): Ayıbı yüze vurmak, iyiliği başa kakmak.

yüzbar ol-/et- (Tr. DS/XI: 4333): Yüzleşmek, hesaplaşmak, anlaşmak.

yüze gelen (Tr. DS/XI: 4336): Seçkin.

yüz et- (Tr. DS/XI: 4336): Yüzleştirmek.

-Z-

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000*

zart at- (Or. DS/XI: 4350): Abartarak kendini övmek, abartılı konuşmak.

zılgıt ver- (Tr. DS/XI: 4368): Döverek ya da azarlayarak gözdağı vermek.

zivri az- (Gr. DS/XI: 4390): Sinirlenmek.

zom zom gez- (Or. DS/XI: 4393): İşsiz güçsüz dolaşmak.

KISALTMALAR

(AYB) : Aybastı Ağzı

(DS) : Derleme Sözlüğü

(KİAT) : Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar

(OYA) : Ordu İli ve Yöresi Ağızları

(RİA) : Rize İli Ağızları

(YTS) : Tarama Sözlüğü

Gr. : Giresun

Or. : Ordu

Rz. : Rize

Tr. : Trabzon

KAYNAKLAR VE KAYNAK KISALTMALARI

AKSAN, Doğan. (1996). *Türkçenin Sözcükleri*, Ankara, Engin Yay.

AKSAN, Doğan. (2000). *En Eski Türkçe'nin İzlerinde*, İstanbul, Simurg Yay.

AYDIN, Mehmet. (2002). (AYB). *Aybastı Ağzı* (İnceleme-Metin-Sözlük), Ankara, TDK Yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volum 3/3 Spring 2000*

- AYVERDİ, Samiha. (1993). *Türkçenin Nakışları*, (Yayına Hazırlayan: Kazım Yetiş), İstanbul, Kubbealtı Yay.
- BURAN, Ahmet ve ALKAYA, Ercan. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1994). (KİAT). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları), Ankara, TDK Yay.
- DEMİR, Necati. (2001). (OYA). *Ordu ve İli Yöresi Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük), Ankara, TDK Yay.
- GÜNAY, Turgut. (2003). (RİA). *Rize İli Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük), Ankara, TDK Yay.
- Kaşgarlı Mahmud. (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* C. II (Çev. Besim Atalay), Ankara, TDK Yay.
- ÖZKAN, Mustafa. (2004). Deyimleşmiş İkillemeler, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (20-26 Eylül- 2004), C. II. Ankara. s. 2289-2317, TDK Yay.
- SİNAN, Ahmet Turan. (2001). *Türkçenin Deyim Varlığı*, Malatya, Kubbealtı Yay.
- Türk Dil Kurumu. (1949). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK. Yay.
- Türk Dil Kurumu. (1983). (YTS). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK. Yay.
- Türk Dil Kurumu. (1993). (DS). *Derleme Sözlüğü*, I-XII. C., Ankara, TDK Yay.
- Yusuf Has Hacip (1991). *Kutadgu Bilig* (Çev: Reşit Rahmeti Arat), Ankara, TDK Yay.

Turkish Studies

International Periodical For the Language, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2000